

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון שכ"ג, פר' תולדות תשפ"ו

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

שעון המתנה שנשבר בטרם נמסר

תשובה

השומר והשולח יד בפקדון

שומר שהשתמש בפקדון, קיימא לן (סימן רצב סעיף א) שאם הגביהו השומר על מנת להשתמש בו באופן שאינו מחסרו, אין דינו כ'שולח יד בפקדון', שהרי לא חסר את הפקדון, אלא הוא נעשה 'שואל שלא מדעת', שדינו כגזול. כתב הרמ"א על כך, שאם החזיר את החפץ למקום משם נטלו, חוזר דינו להיות כשומר, כיון שמתחילה לא היה עליו דין 'שולח יד' אלא רק דין שואל בעלמא.

שימוש בדבר שאין מקפידים עליו

מבאר הסמ"ע (שם סק"ד) כי דברי הרמ"א לפיהם חוזר דינו להיות כשומר, תקפים רק באופן שלא השתמש בחפץ שימוש שמחסרו, זו כוונתו של הרמ"א שסיים את דבריו בהסבר כי דינו היה רק כ'שואל בעלמא'. אך אם השתמש בחפץ באופן שמחסר אותו, אין עליו דין 'שואל' אלא דין 'שולח יד', שהוא כגזול גמור. וגולן, אינו נאמן על מעשה החזרתו למקום שבו נטל, אלא אם כן החזיר את החפץ לבעליו בידיעתם.

הסמ"ע (שם) מקשה על דברי הרמ"א, מהמבואר בדברי המרדכי (בבא קמא רמז קצח), שהם מקור דברי הרמ"א, ושם משמע כי מה שחוזר להיות שומר זהו דוקא כשמדובר בדבר שאין הבעלים מקפידים על השימוש בו ללא רשות, שבאופן כזה אין הוא נחשב 'גזול', והרי בסתמא הבעלים כן מקפידים, ואם הם מקפידים הרי שהגדרה ההלכתית של מי שנטל את הדבר הוא 'גזול' בעת השימוש. ולפי זה לא יחזור דינו להיות שומר.

מדברי הסמ"ע נראה שלפי המרדכי בפקדון שאין הבעלים מקפידים עליו, אם השומר נטל אותו להשתמש בו, הוא לא נחשב גזול. אולם בדבר שמקפידים עליו, אם נטלו, נעשה גזול.

דעת הש"ך שואל שלא מדעת תמיד כגזול

ואילו הש"ך (שם סק"א) תמה על דברי הרמ"א שסבר שמחזיר הפקדון למקומו חוזר להיות

ישיבה גדולה 'עטרת שלמה', שם שוקדים בחורים מצוינים על התורה לילות כימים, למד הבחור צבי גולדשטיין, בן שמונה עשרה, בחברותא עם יהושע ברקוביץ, בן גילו. השניים התיידדו מאוד במהלך השנה, וכשהגיעו ימי החגים, החליט אביו של צבי, ר' אפרים-דוד גולדשטיין - בעל חנות לחפצי קודש - לשלוח מתנה קטנה לחברותא של בנו.

ר' אפרים-דוד רכש שעון מעורר חדש ויפה, עם צלצול רם במיוחד, מושלם לבחור ישיבה שצריך להתעורר מוקדם לשחרית. הוא מסר את השעון לשמחה, אחד מחבריו הטובים של צבי, שהוריו גרו בסמיכות למשפחת גולדשטיין. תן את השעון ליהושע, החברותא של בני, ביקש ר' אפרים-דוד. ותמסור לו שזו מתנת הוקרה סמלית, כהכרת טוב על החברותא המיוחדת.

שמחה חיפש את יהושע בכל רחבי הישיבה - בבית המדרש, בחדר האוכל, בדירתו - אך לא הצליח למצוא אותו. התברר שיהושע נסע לבית הוריו לרגל מאורע משפחתי, והוא עתיד לשוב לכותלי הישיבה רק לאחר השבת.

שמחה הניח את השעון בצד. במוצאי השבת, כשהתלבט כיצד להתעורר לסליחות, עלתה בדעתו מחשבה: השעון החדש כאן מונח, ואני צריך להתעורר מחר מוקדם. השעון הישן שלי כמעט ולא מצלצל... האם מותר לי להשתמש בו? הוא החליט שכיוון שמדובר בצורך מצווה, לקום מוקדם כדי לומר סליחות, בוודאי חברו לא יקפיד על הדבר. הוא כיוון את השעון לשעה 4:30 לפנות בוקר.

למחרת בבוקר, השעון עורר אותו לסליחות כמתוכנן. לאחר מכן, הניח את השעון בזוהרות על השולחן בדיוק במקום שהיה קודם לכן.

אלא שבאותו רגע בדיוק נשבה רוח חזקה דרך החלון הפתוח. השעון נפל על הריצפה והתנפץ לרסיסים. הזכוכית נשברה, המנגנון התפרק, והשעון התקלקל לחלוטין.

שמחה עמד המום ומבוהל. מצד אחד, הוא לא גרם ישירות לנזק - הרוח היא זו שהפילה את השעון. מצד שני, אם לא היה משתמש בו, אולי היה מקפיד להניחו במקום מוגן יותר.

כעת, שמחה מבקש לברר: האם מותר היה לו להשתמש בשעון ללא רשות? ובהתחשב בנסיבות, האם הוא חייב לשלם על הנזק שנגרם?

שומר, שהרי בגמרא (בבא מציעא מא.) מבואר להדיא ששואל שלא מדעת נחשב גזול וחייב באונסים גם אם החזיר את החפץ למקומו, וזאת משום שצריך דעת בעלים. וסובר הש"ך כי מה שכתב המרדכי שחוזר להיות שומר, צריך לפרש שמדובר באופן ששאל מדעת. ואולם באמת גם בדבר שאין רגילים להקפיד עליו, הוא נחשב 'שואל שלא מדעת', ועל כן גם לאחר שהחזיר את החפץ למקומו, אינו חוזר להיות שומר עליו. הש"ך משווה את הנידון למי שמוסר לשולחני (-חלפן כספים) פיקדון של 'מעות מותרות' (שם סעיף ז, והיינו שהמעות זמינות לשימוש שאינם קשורות), שהשולחני רשאי להשתמש בהן, כיון שיש אומדנא שלשם כך נמסרו בידו המעות מותרות כדי שאם יצטרך ישתמש בהם. ואולם אם השתמש ואחר כך החזירן למקומו, הוא חייב באונסים, כיוון שנחשב כלוה, וכן בפקדון של חפץ אפילו שיש אומדנא שאין הבעלים מקפידים על השימוש, מעת שהשתמש שוב אינו שומר אלא שואל שחייב באונסים עד שיחזיר לבעלים.

הרי לנו כי דעת הש"ך שאף כאשר הוא רשאי להשתמש בדבר שאין מקפידים עליו, מכל מקום אינו חוזר להיות שומר, אלא חייב עליהם כדין שואל עד שיודיע לבעלים על ההחזרה, ורק באופן שנטל רשות מפורשת מהבעלים להשתמש בפקדון, כאשר מסיים את השימוש בפקדון חוזר להיות דינו כשומר.

דברי השולחן ערוך הרב שבעל נפש יחמיר בשולחן ערוך הרב (דיני מציאה סעיף כח) כתב שהמפקיד אצל חברו חפצים, אסור לו להוציאם ולהביא אחרים תחתיהם, כיון שאין כל הוכחה שהמפקיד הסכים לכך. שומר העושה כן, דינו כשולח יד בפקדון, שכן 'שליחות יד' האמורה בתורה היא לא רק אם כוונתו לגזול, אלא אפילו אם הוא מתכוון לשלם תמורת החפץ. ברגע שהשומר מוציא את הפיקדון לחלוטין, בין אם כולו או מקצתו, הרי זה נחשב 'שליחות יד בפקדון'.

אולם, אם השומר אינו מוציא את הפיקדון לחלוטין, אלא משתמש בו לצרכיו שלו, ובתנאי שהפיקדון אינו ניזוק או מתקלקל כתוצאה מהשימוש, אין בכך 'שליחות יד' אלא משום 'שואל שלא מדעת', ודינו: אם ידוע בבירור שהמפקיד אינו מקפיד על כך, השימוש מותר. וכך הוא הדין אם מדובר בדבר שאין בני אדם

רגילים להקפיד עליו כלל, שכן אין חשש לנזק. אך אם מדובר בדבר שחלק מבני האדם מקפידים עליו, מחשש לקלקול - גם אם חשש זה רחוק - אסור להשתמש בו.

בהמשך דבריו, ה'שולחן ערוך הרב' מציג דעה נוספת: יש האוסרים להשתמש בפיקדון גם בתשמיש שאין דרך בני אדם להקפיד עליו כלל, שכן לשיטתם איסור שליחות יד הוא 'גזירת הכתוב' המיוחדת לפיקדון, ואף אם היה הדבר מותר לו בדרך כלל, הפיקדון מחייב הנהגה מיוחדת. על כך מסכם ב'שולחן ערוך הרב' וכותב ש'בעל נפש' יחוש ויחמיר כדבריהם. מדברים אלו עולה כי לדעתו, מצד הדין, מותר להשתמש בדבר שאין מקפידים עליו, אך ראוי לאדם ירא שמיים להחמיר על עצמו ולהימנע משימוש שכזה.

האם אומדנא ד'ניחא ליה' מועיל

כאשר החפץ אינו נמצא בידי בתורת פיקדון, נחלקו הראשונים האם מותר לסמוך על האומדן שהבעלים בוודאי מסכימים, דעת התוספות (ב"מ כב. ד"ה מר זוטרא), הגהת אשר"י (ב"מ פרק ב סימן ג) והגהת מרדכי (ב"מ רמז תכה) שאם אדם נותן לחברו לאכול פירות שאינם שלו, אפילו אם ידוע שבעל הפירות בוודאי היה מסכים שיאכלו מפירותיו, אסור לאכול מן הפירות עד שבעל הפירות ידע ויתן לאכול מן הפירות, כי כשם שייאוש שלא מדעת לא הוי 'יאוש', כך גם נתינה שלא מדעת אינה נתינה.

אבל הש"ך (סימן שנח סק"א) כתב שלולא שהוא ירא מן הראשונים היה ראוי לחלק, שבייאוש שלא מדעת הבעלים מתייאשים בעל כורחם כי אינם יודעים היכן החפץ נמצא, ואילו היו יודעים שהוא אצל חברם, כלל לא היו מתייאשים. מה שאין כן כשנותן לחבירו לאכול במצב שידוע שהבעלים יתרוצו בדבר, ניתן לומר ש'השתא נמי ניחא ליה', וכעת הדבר מגיע לידי בהיתר. מדברי הש"ך עולה כי על פי הדין, אדם רשאי להשתמש בדבר שאין חברו מקפיד עליו, כיוון ש'כיון דכשידע יתרוצו השתא נמי ניחא ליה'.

בקצות החושן (סימן רסב ס"ק א) נמנע מלפסוק כחידושו של הש"ך אחרי שדבריו הם נגד דברי הראשונים. גם בשו"ע הרב (דיני מציאה סעיף ד) פסק דלא כהש"ך. אמנם במחנה אפרים (הלכות גזלה סימן ב) כתב שנידון זה עומד במחלוקת הראשונים, והוכיח שהרמב"ם הטור והתוספות עצמם במקום אחר סברו שכאשר ידוע שבעל הבית מסכים לגמרי, אין צריכים שיתן את הסכמתו המפורשת. וכ"כ בשו"ת נודע ביהודה (מהדורא תניינא, אבן העזר סימן עז) בדעת הרמב"ם, ולדבריהם אין חידושו של הש"ך נגד דברי הראשונים, אלא מחלוקת ראשונים. ולדינא בוודאי שאין להקל נגד דעת התוספות הגהות מימוניות והגהת אשר"י המפורשים שצריכים רשות מפורשת. אלא שכל נידון דבריהם באופן שמכלה את הפירות לגמרי ומאבדם מן הבעלים, שכזה צריכים קנין והסכמה גמורה, והסכמה שלא מדעת אינה הסכמה, אבל שימוש בחפץ שלא מדעת הבעלים כאשר יש אומדנא מוחלטת על הסכמת הבעלים מועיל גם לדעת התוספות ומטעם זה (שו"ע או"ח סימן יד סעיף ד) מותר להשתמש בטלית או בתפילין של חברו כי הוא בוודאי ניחא ליה לאיניש דנעביד מצוה בממוניה.

ולכן בנידון דידן כשיש אומדנא ברורה שבעל הפקדון מסכים שישתמשו בפקדון מותר להשתמש, אלא שלדעת הש"ך השימוש כשואל מבטל את המעמד של הנפקד כשומר חנם או שכן, ומעשה נעשה כשואל שחייב באונסים עד שיבוא לידי הבעלים. ולדעת הרמ"א והסמ"ע כאשר מסיים את השימוש בחפץ ומשיבו למקומו הראשון חוזר להיות כשומר חנם או שכן.

מחלוקת הפוסקים אם חייב על השעון

הדברים שהוזכרו לעיל מובילים למסקנה הבאה: בסיפור שלפנינו, כיוון שהשעון היה בגדר 'פיקדון' ביד השומר, מצד הדין היה מותר לו להשתמש בו. זאת מאחר שאין בו חשש נזק או קלקול, ואין דרך בני אדם להקפיד על שימוש כזה.

אף על פי כן, לאחר שהשתמש בשעון, יש מחלוקת בין הפוסקים לגבי חיובו. לדעת הסמ"ע, כיוון שהשומר השתמש בדבר שאין דרך להקפיד עליו, ברגע שהחזיר את השעון למקומו הוא חוזר להיות שומר, ועל כן הוא פטור ברוח שאינה מצויה כלל. לעומת זאת, לדעת הש"ך, כיוון שהשתמש שלא מדעת, אינו חוזר להיות שומר אלא נחשב כשואל, ומתחייב באונסים. מכאן, שלדעתו, שמחה חייב לשלם על השעון שנשבר.

השימוש של רבקה בבגדי עשוי

בפרשת ברכות יצחק ליעקב, כתוב (בראשית כז טו): 'ותקח רבקה את בגדי עשוי בנה הגדול החמודות אשר אתה בבית'. רש"י מסביר שעשוי הפקיד את בגדיו היקרים אצל אמו, אף שהיו לו נשים, כיוון שהכיון והיה חושד בהן. לאור האמור, הדבר מעלה תמיהה: כיצד נתנה רבקה ליעקב להשתמש בבגדים, שהיו בגדר פיקדון אצלה. הרי השימוש בפיקדון אסור. גם למי שאינו 'בעל נפש' המחמיר, נראה שאסור להשתמש בבגדים אלו, שהרי ודאי עשוי הקפיד שלא ישתמשו בהם כדי לגנוב ממנו את הברכות. במקרה כזה, אף לשיטת הש"ך המתיר במקום ש'יתרוצו אחר כך', כאן ודאי הדבר אסור, ודינו של השימוש בבגדים כ'שליחות יד בפקדון'.

בגדי עשוי היו שייכים ליצחק

החתם סופר (שם) תירץ את הקושיה בכך שאשר אתה בבית' מתייחס לעשוי עצמו, כלומר שעשוי היה סמוך על שולחן הוריו. לפיכך, כל רכושו של עשוי היה שייך לאביו. על כן, רבקה אשתו יכלה להשתמש בבגדים של בעלה ולהלביש אותם ליעקב, כיוון שהבגדים היו למעשה של יצחק ולא של עשוי.

שימוש במשכון של גוי

בעניין טבילת כלים, מובא בגמרא

(עבודה זרה עה:): שמר בר רב אשי סיפר שאביו, רב אשי, הטביל כלים שקיבל ממשכון של גוי והשתמש בהם, וביאר מעשה אביו שטבל לפי שכל משכון הוא כמכירה, או משום שדעת הגוי הייתה לפרוע את החוב במשכון ונמצא כבר מעתה המשכון של רב אשי.

הב"ח (יורה דעה סימן קכ סק"ז) כותב כי מאחר וכאשר הגוי מסר את המשכון לישראל היה זה על דעת שלא ישתמשו במשכון, אם הישראל משתמש במשכון הוא בכלל איסור גניבת דעת שאסור גם כלפי גוי, ולכן רק כאשר דעת הגוי לפרוע את החוב במשכון מותר להשתמש בו. והביא ראיה ממנהגי מהרי"ל (הלכות הגעלה עמוד כג) שכתב שאין להשתמש במשכונות הגוי. ה"ט"ז (שם ס"ק יא) מביא את דבריו חמיו הב"ח, אך כתב לדחות שיש היתר ברור להשתמש במשכון של גוי ללא רשותו, כיוון שדין זה אינו חמור יותר מ'הפקעת הלוואתו', שגם בה הותר הדבר (רמ"א חו"מ סימן שמח סעיף ב), וכמו שכתב רש"י (בבא קמא קיג: ד"ה בהפקעת הלוואתו) שאין בזה גזל של ממש, כי הגוי אינו יודע שמדובר בשקר ואין בכך 'חילול השם'. לכן אם השתמש השומר במשכון של גוי והגוי אינו מודע לכך, דין זה אינו חמור יותר מהפקעת הלוואה, וברור שהוא מותר. ה"ט"ז אף ציין שראה בקהילות גדולות שבימי סוכות משתמשים בבגדים של גויים, שניתנו למשכון, לקישוט הסוכה, וכן משאילים אותם לרבים. הוא קובע ש'חלילה לומר שכולם עושים איסור'.

בסוף דבריו (שם), ה"ט"ז מטיל ספק על מה שמובא בספר מהרי"ל שאין להשתמש במשכונות הגויים ומסביר שהמהרי"ל עצמו לא חתם על הדברים, וייתכן שהמעתיק שמע את הסיפור אך טעה בהבנתו. לאור זאת, ייתכן שרבקה השתמשה בבגדי עשוי כיוון שדינו כגוי.

להמגן אברהם בגוי שמקפיד הדבר אסור

אף על פי כן, ב'מגן אברהם' (אורח חיים סימן תעב סק"ב) מובא כי המהרי"ל (הלכות סדר ההגדה עמוד פח) לא היה משתמש במשכונות של גויים, מלבד בפסח שנהג לסדר על שולחן ליל הסדר כלים יפים שקיבל ממשכונות של גויים, וזאת על אף שעל פי דברי מהר"ם,

שימוש כזה הוא 'גניבת הגוי', שהרי 'שואל שלא מדעת גזלן הוי'. כדי ליישב את מנהגו של המהרי"ל, מציע המגן אברהם שיתכן שהגוי לא הקפיד על השימוש, כיוון שהוא נעשה רק פעם אחת בשנה. מדבריו עולה כי גם בנכסי גויים, שימוש ללא רשות אסור אם הגויים מקפידים על כך. ובחק יעקב (שם סק"ד) כתב שרק להציג לכבוד על שלחן הסדר התיר מהרי"ל ולא להשתמש ואפילו לא פעם בשנה. ועוד כתב שבוודאי אין כאן איסור גזל שהרי זה 'הפקעת הלוואתו', אלא רק איסור גניבת דעת הגוי וכמו שכתב הב"ח.

